

KERESZTÉNY SZÁZADOK

Török József

A tizenegyedik század magyar egyháztörténete

Mikes Kiadó

Szent László uralkodása

Szent István nagy műve, vagyis az állam, amit alapított, és az egyház, amit szervezett, a halálát követő nehéz évtizedek alatt kellő ellenállásról tett tanúságot. Mégis, a XI. század utolsó negyedében szükség volt egy olyan uralkodóra, aki egyszerre válhatott a hit és a haza bajnokává, s újra egybefogta, megerősítette mindazt, amit az első király alkotott.

I. Géza király elhunytakor (1077. április 25.) a két fia, Kálmán és Álmos még kiskorúak voltak, alkalmatlanok az uralkodásra, kiváltképp az adott helyzetben, amikor is Salamon a német uralkodóra támaszkodva próbálta visszaszerezni a hatalmat. Annál inkább alkalmas volt Géza öccse, László, aki a dukátus élén számtalanszor bizonyította rátermettségét, akár hadakozásról, akár irányításról volt szó. Nála tehát az *idoneitas* elve ugyancsak érvényesülhetett, s ha az ősi, hagyományos hatalom-átörökítés felől közelítették meg a kortársak az utódlás kérdését, László a *senioratus* elvének – lévén a család legidősebb tagja az elhunyt után – szintén megfelelt. A közakarat érvényesült, mert „Hungária nemeseinek teljes sokasága ... általános egyetértésben, egyhangúlag és közös akarattal megválasztotta őt az ország kormányzására.”

Békés belpolitika

Vajon a fegyverforgatásban fiatalon híressé vált László tényleg kiérdemelte, vagy inkább csak kikényszerítette királlyá választását? László a harcot és a küzdelmet nem öncélúan, kalandvágyból kedvelte, hiszen már bihari dukátussága alatt elsősorban az ország védelmében fogott fegyvert, és Salamon ellen kényszerből támadt. Ezt igazolja a Nyitrán töltött idő is, amikor László Pozsony várát el-

lenőrizte és katonailag semlegesítve Salamont, Géza uralkodásához békét teremtett. A koronás, bár méltatlan királyt nem ellenségnek, hanem lovagi ellenfélnek tekintette, és még Géza életében az is megtörtént, hogy az egymással szembenállók, Salamon és László lovagi tornát vívtak, ami minden vetélkedés ellenére egymás kölcsönös becsülését jelentette.

Az új királynak, Lászlónak már a külseje is azt sugallta, hogy uralkodásra termett. A XII. század végén írt életrajza így örökítette meg: „Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különös kegyelme a kiválóság kiváltságával a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszlánnak, hatalmas lába-keze, óriási a termete, a többi ember közül vállal kimagaslott: így árasztotta el az adományok teljessége, s ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára.” A legenda másik változata szerint a hős király a mondabeli Trója utolsó királyához, Priamoszhoz hasonlított. Ez a leírás nem üres szépen szólás a középkori szerzőnél, hanem azt – minden irodalmi párhuzam ellenére – László megnyerő, tiszteletet gerjesztő, uralkodói termete, nemes arckifejezése ihlette. A franciaföldi Saint Gilles-monostor 1091-ben hazánkba jött szerzetese joggal nyilatkozhatott Lászlóról úgy, hogy ő az *elegantissimus rex*.

VII. Gergely pápa Nehemiás esztergomi érsektől értesült az új királyról, akit elfogadott és válaszlevelében választott királynak nevezett. Két évvel később írt levelében már elhagyta a „választott” (*electus*) jelzőt, és Lászlónak mint „a magyarok királyának üdvözlét és apostoli áldást” küldött. A magyar király VII. Gergelyt támogatta IV. Henrik elleni harcában, ezért is kérhette 1079-ben VII. Gergely tőle, hogy a császár menekülni kényszerülő ellenfeleit fogadja be, vagy legalábbis segítse. Az egyházi reformokat is megértéssel fogadta, legföljebb azokat az általa helyesnek tartott módon a körülményekhez alkalmazta.

Királyként Salamonnal szemben folytatta a megbékélés politikáját. Kivárta a kedvező pillanatot, amikor ellenfele 1080-ban Pozsony várát önként feladta, a hatalmon viszont az országért érzett felelőssége tudatában nem volt hajlandó vele osztozni. Salamon egy év múltán

föllázadt a türelmes László ellen, aki jogosan záratta őt a visegrádi várba. Azonban megbocsátott és megfogadta a bökénysomlyói apáca, Karitás tanácsát: 1083-ban István király szentté avatásakor szabadon engedte Salamont. László ekkorra már oly mértékben megszilárdította az ország helyzetét, hogy nem kellett félnie az idegenbe, előbb a németekhez, majd a moldvai besenyőkhöz távozott Salamontól.

Ez a szilárd kezű, magabiztos, bölcs kormányzás az első pillanattól kezdve nagy körültekintésben mutatkozott meg, s erre legjobb példa a koronához fűződő kapcsolata. A főntebb idézett legenda szerint: „Mikor ugyanis tetszésén múltott, hogy a királyi méltóságot isteni végzésből magának tulajdonítsa, nem igyekezett sem felkenetni, sem királlyá koronáztatni magát: a királyi jelvényeket tisztelettel maga előtt vitetve nem azért töltötte be a királyi méltóság feladatát, hogy az első legyen, hanem hogy hasznos legyen.”

„Mikor pedig a királyi méltóság feladatát méltó módon elvállalta, szavakkal nem lehet kifejtteni, mennyire, s miképpen látta el.” A „méltó módon vállalás” a későbbi megkoronázására vonatkozik, ami föltehetőleg azután történt, hogy 1078–1079 táján feleségül vette Rudolf sváb herceg, IV. Henrik vetélytársának a lányát, Adelhaidot.

A kormányzás elsőnek a törvényesség helyreállítását szolgálta, és a királyi hatalom átvétele után rögtön intézkedett a tulajdont védő törvények kibocsátásáról. Ez az ún. III. törvénykönyv 29 cikkelyből áll és rögtön, László trónra lépése után született. Emiatt létezik olyan vélemény, hogy talán már korábban, Géza uralkodása alatt keletkezett. A hatalmi harcoktól terhelt áldatlan évtizedek alatt a Szent István-i törvények betartatása sok kívánnivalót hagyott maga után, s érthető, hogy a tulajdon (egyházi, királyi, magán-) jogi védelmének szigorításával az egyházi és világi társadalom alapjainak megszilárdítása történt. Ezt követte egy másik törvénygyűjtemény. A törvények szigorának okát az anarchia felé haladó közállapotokban, s nem a király valamiféle despotikus hajlandóságában lehet és kell keresni.

Az ország védelme

Királyként három alkalommal szállt hadba Szent László az ország védelmében. Először az 1085-ös esztendő során, amikor a Felső-Tisza vidékére moldvai besenyő sereg rontott, Salamon biztatására. (Késői, nehezen bizonyítható hagyomány szerint Salamon az isztiai Pólában remetéskedett, és ott halt meg szentség hírében.) László maga vezette seregeit, és a rabló hordát kemény küzdelem után megfutamtították. A győzelem emlékére a döntő csata színhelyén hamarosan templom emelkedett, s hirdette, kinek tulajdonítja László a győzelmet. A besenyők-kunok következő betörése 1091-ben szinte a fél országot felperzselte. Az Al-Duna vidékén tanyázó nomád lovasnép harcosai Kapolcs vezérükkel a töröcsvári szoroson át Erdélyt rohanták le, majd a meszesi kapun át a Lászlónak ifjúkora óta kedves bihari tájakat pusztították, onnan távoztukban a Tisza sem állította meg őket, mert azon átkelve, déli irányba haladva feldőlték a Duna-Tisza közét. A Képes Krónika így őrizte meg az eseményeket. „László király pedig (ekkor) embereivel Sclavoniában (vagyis Horvátországban) volt. Amikor visszatérésekor mindezt hírről vitték neki, amilyen gyorsan csak tudott, hazatért és vitézeivel sebesen utánuk lovagolt. A Temes folyó környékén talált rájuk. Azok azt hitték, hogy már teljesen megszabadultak, és szívesebben vadászgattak, mintsem háborúztak.

László király pedig ezt mondta vitézeinek: »Jobb nekem veletek meghalni, mint feleségeketek és fiaitokat fogságban látni.« Így szólván könnyekre fakadt és vörös zászlója alatt elsőnek támadt a kunok táborára. Az Úr felmorzsolta a kunokat a magyarok színe előtt. László király így kiáltott vitézeihez. »Ne öljük meg ezeket az embereket, fogjuk el őket, és ha megtérnek, maradjanak életben.« Kapolcs és a főemberek meghaltak, a többiek legnagyobbbrészt fogságba estek.” A kunokat az ország belsejében telepítette le, ugyanakkor van olyan vélemény, hogy a székelyeket ő költöztette Erdélybe a határok védelme miatt.

A következő évben orosz földre kellett hadat vezetnie, hogy a kunok támadásának elejét vegye.

Az ország békéjének megőrzése mellett Szent Lászlónak gondja volt annak gyarapítására. Nővére, Ilona ugyanis Zvonimir horvát király felesége volt, és a királyné férje halála után a magyar király segítségét kérte a pártharcok megszüntetéséhez. László, nővére révén jogos örökségének tekintette Horvátországot, és ott seregeivel 1091-ben rendet teremtett.

A kunoknak az előbb említett pusztítása miatt – mert Alexiosz Komnénosz bizánci császár (1081–1118) uszította a kunokat az országra – nem tudta befejezni a rendteremtést. Álmos herceget ott hagyta horvát királynak, és visszasietett a kunok kiűzésére.

II. Orbán és László

Az akkori pápa, II. Orbán (1088–1099) ezt nem vette jó néven, mert Zvonimir az országát még VII. Gergelynek hűbéri formában elkötelezte, s a későbbi kereszties hadjáratot meghirdető, elindító Orbán pápa nem akarta meglazítani a Szentszék és a Horvátország közötti kötelékeket. A pápai követ Magyarországra küldésének volt előzménye magyar részről, mert 1091-ben László Montecassino apátjához, Oderisiushoz levelet küldött, amelyben egy „lelki” bevezető („Jóllehet bűnös vagyok, mert a földi méltóság teendőit nem lehet előmozdítani súlyos vétkek nélkül ...”) után beszámolt a provence-i Saint Gilles-apátsággal teremtett kapcsolatáról, a pápához küldött követéről és végül Szent Benedek ereklyéi közül kért „valamit”. Biztatásként pedig hozzáfűzte: „Szomszédként tudsz már ugyanis eljárni, mert már csaknem az egész Szlavóniát (Horvátországot) megszereztem.” A pápa követe, Teuzo bíboros 1091 őszén Somogyvárra érkezett, a Saint Gilles-monostor segítségével Szent Egyed tiszteletére emelendő apátság alapításához. László azonban, meg a horvát királlyá lett Álmos nem fogadták el a követ által képviselt pápai álláspontot Horvátország hűbér-jellegének átöröklődésével kapcsolatban és nem tettek vazallusi esküt. A követ dolgavégezetlenül tért vissza. László ekkor különbséget téve a pápa lelki és evilági hatalma között, az előbbit tiszteletben tartva, az utóbbival szembeszegült. Valójában

László dinamikus külpolitikájának fordulatai az állásfoglalásai, hiszen az 1087-es speyeri birodalmi gyűlésre küldött követei uruk nevében a törvényes, III. Viktor pápát (1086–1087) támogatták a császár ellenpápájával, III. Kelemennel (1080–1100) szemben. Később az akkor Ravenna székhelyű, IV. Henrik császártól támogatott III. Kelemen ellenpápa oldalára állt. Inkább jelképes tett volt ez, álláspontját alá húzandó, mintsem a péteri folytonosságot megtestesítő pápa semmibe vétele, hiszen kiváló egyháziak segítettek Lászlónak, hogy eligazodjon az ilyesfajta kérdésekben. László, hogy a horvát területeket minél szorosabb kötélekkel fűzze a Magyar Királysághoz, 1092-ben (vagy talán csak 1094-ben) Zágrábban püspökséget alapított Szent István király patrónussága mellett.

Szent László rendelkezett a bihari püspökség központjáról is, mert Váradon monostort állítva a Boldogságos Szűz tiszteletére, valójában a váradi székesegyház alapjait vetette meg. A bihari püspök Váradra költözött, s a bihari egyházi központ ezzel megszűnt. László az óbudai Szent Péter káptalannak évente 360 penzányi adományt juttatott, és ezzel megszilárdította annak anyagi alapjait. A nyitrai társaskáptalant gazdagon ellátta adományokkal, s nem lehetetlen, hogy ő maga akarta püspökséggé szervezni a nyitrai részt, amit később az utóda, Kálmán király 1113 táján meg is tett. A mainzi érsekség alá tartozó prágai püspökség ugyanis szerette volna erre a vidékre kiterjeszteni joghatóságát és Szent László adományával, az egyháziak munkájának támogatásával ezt akarta megelőzni.

Szembenállása a Szentszékkal nem olyan mértékű és jellegű volt, hogy károsította volna az Egyházhoz fűződő kapcsolatát. Őszinte vallásosságának számtalan tanújelét adta. „Mert ámbár a világ virágjában ragyogott rá, mégis elhervadt az ő szívében; csak az a vágy vonta kínpadra: bár ő maga is Isten gyermekei közé jutna. Ennek okáért halandó testében már nem is ő maga élt, hanem benne a helyes, igazi, katolikus hit.” A magyar középkor királyai közül rajta kívül csupán Szent Istvánról állítanak ilyet a hitelt érdemlő források, jóllehet pillanatnyi érdekek szinte mindegyik királyról hasonló állításokat sugallhattak volna. Mégis, csak Szent Lászlóról jegyezték föl, hogy: „bőkezű volt az ínségben, nagytürelmű a túrésben, ... meggyö-

törtek vigasza, elnyomottak támasza, árvák megkönyörülője, gyöngék gyöngéd gyámszülője”.

Őszinte bűnbánat jellemezte. „Ha pedig úgy esett, hogy éjszaka virrasztással és hosszas imádkozással kifárasztotta magát, nem kívánt puha párnát, hanem a templomok csarnokában pihent meg egy órácskát.”

Az egyházszerzés Szent István által megkezdett munkáját László tovább folytatta.

A kettős székhelyű érsekség

A korai magyar egyháztörténelem legtöbbet vitatott kérdése, hogy miért létesült a kalocsai érsekség területén, lenn a déli végeken, Bács várában illetve városában egy második érseki székhely? Az első érsek, akinek a nevével kapcsolatban Bács vitathatatlanul szerepel, Fábián. Ő volt jelen a zágrábi püspökség alapításánál 1090–1094 között. (Legutóbb horvát történészek valószínűsítették az 1092-es évben a Szent István király tiszteletére szentelt egyházmegye keletkezését.) A XII. századi források egyike szintén említi a bácsi érseket, ám utána következetesnek tűnően kalocsai érsekek szerepelnek. Az eligazodást nehezíti a kalocsai és bácsi *diocesis* külön említése, valamint az a kimutatás 1185-ből vagy 1196-ból, ami szerint a kalocsai érsek Bácsot tart széket. A kérdés elégséges megválaszolásához szükséges megismerni a történészek föltevésai közül azokat, amelyek ideig-óráig elfogadhatónak tűntek, s látszólag helyes feleletet adtak.

A XIX. század első felében látott napvilágot az a nézet, hogy Szent István Bácsban püspökséget alapított, amelyet Szent László érsekséggé tett, s azt végül 1135-ben a kalocsai püspökséggel kánonilag egyesítették.

A nagyjából ezzel egykorú vélemény szerint nem Szent István alapította a bácsi széket, hanem Szent László, illetve tanácsadói állhatnak az új egyházmegye mögött, amelynek területét a kalocsai püspökségből hasították ki, ám rögtön ekkor érsekségi jogokkal ruházták fel, majd 1135-ben megtörtént a kettő egyesítése. A két

megoldási lehetőségben azonos elem, hogy Bács származtatta át Kalocsának az érsekség rangját.

Új okfejtés eredményeként 1885-ben fogalmazódott meg az a feltevés, hogy Szent István rögtön, kezdetben Kalocsán érsekséget alapított, majd annak székhelye ismeretlen időpontban átkerült Bácsra. Talán maga Szent István volt ennek kezdeményezője. Az ok pedig lehetett akár a váci püspökség felállítása, amelynek területe mélyen lenyúlik a Duna-Tisza közén, viszonylag közelre Kalocsához; akár pedig a Szerémség felé érvényesítendő fokozott egyházigazgatási jelenlét. Ez az érvelés figyelembe vette az 1879-ben ismertté vált forrásokat György kalocsai érsekre vonatkozóan, valamint a Dezső kalocsai és István pécsi főpapok közötti határvitát a Szerémséggel kapcsolatban, ami eleve magában foglalta a bácsi terület lényegi egységét a kalocsaival. Más adatok is fölsorakoztak még ezen indoklás mellett. Ezt a csak egyetlen egyházmegye létét kiválóan illusztrálta Kalocsa és Bács patrónusának azonossága, aki a főntebb már említett apostolfejedelem, Szent Pál.

A III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt, pontosabban 1185-ben vagy 1196-ban készült jelentés az ország állapotáról, közkeletű néven jövedelemjegyzék szerint „Magyarországon két érseki szék van: az esztergomi és a kalocsai... Kalocsa a bácsi széket birtokolja.” Ennek a tényhelyzetnek logikus folytatása nyolc évtized múltán IV. Kelemen 1266. december 11-én kelt bullája, amely Bancsai István érseki kinevezésének tárgyában íródott, illetve az ugyanazon napon kelt oklevél, amely a nevezett főpapnak a kalocsai és bácsi érsekségbe történő beiktatásáról intézkedett. Ebben a kalocsai és bácsi egyházak, vagyis egyenlő jogállású székek egyesítéséről esik szó, nem pedig két önálló terület egységéről. Kalocsán és Bácsott egyaránt működött székeskáptalan prépost irányításával, mindkettő folytatott hiteleshelyi tevékenységet, s a két területnek egyaránt beleszólási joga volt a főpapi kinevezésbe. A pápa által kellően megerősített, öntudatos érsek 1268-ban kalocsai és bácsi érseknek nevezte magát, s ettől kezdve ezt a kettős megjelölést egyre gyakrabban tartalmazzák a források. Mindez, ha nem is adott a történetek indítékaira kielégítő választ, a források nyújtotta

adatok ésszerű egyberendezéseként széleskörű elfogadásra talált és rész-tanulmányok, összefoglaló művek lapjain napjainkig átörökítődött.

A XX. század derekán teljesen új elképzelés született két eladdig a kutatásba be nem vont forrás alapján. A kiindulópont, a Szent István által Kalocsán alapított érsekség nem kérdőjeleződött meg, hanem ehhez hozzáadódott a Bács székhelyre vonatkozó állítás, amelynek részadatait a XII. századi Kinnamosz bizánci történetíró, valamint a vele kortárs Idrísi arab utazó jegyezte föl. A bizánci forrás arról tudósít, hogy Bács a Szerémség metropolisza; az arab útleírás pedig Bácsott élő görög tudósokról tesz említést. Előfeltételezéseként ehhez görög szertartású és bizánci kötődésű püspökség megléte járult a Szerémség területén, a Száva szigetén lévő Szerémvár székhellyel. Az 1071–1072-es évi dél felé irányuló magyar hadművelet eredményeként Belgrád és Szerémvár magyar fennhatóság alá került. Az itt lévő görög püspökség székhelye hamarosan áttevődhetett Bácsra, amikor pedig ismét a békülékenység szellői kezdtek fújni Bizánc és Róma között az 1054-ben csak a legfelső szinten (ami a konstantinápolyi pátriárka és a római pápa) beállt szakadás után, akkor az egység helyreállítását célzó, 1089-hez köthető események ihletésére a bács-szerémségi görög püspökséget és a kalocsai latin érsekséget az egyházi és világi illetékesek egybevonták. A székhely Szerémvárból Bácsra történt átvitelét és az egyesítést ez a feltételezés-sor viszonylag rövid időszakhoz kötötte.

Mivel ez az elméleti megoldás a XII. századra is átível, érdemes itt folytatni ennek bemutatását, majd röviden rávilágítani homályos pontjaira. A továbbfejlesztésre s az idő-probléma megoldására az I. Mánuel császár (1143–1180) és III. István (1162–1172) közötti 1164-es hadiesemény, valamint a királyi öcs, Béla Bizáncba távozása kínálkozott. A békekötés utáni visszahatásként, tehát 1164-et követően erősödött fel az ország vezetőiben a görög egyházi intézmények eleni előítélet, s a bácsi érsekség feltételezetten eredeti jellege ennek esett áldozatul a kalocsai püspökséggel történt egyesítés után. A fentebb taglalt magyarázatok kiindulópontja később még ortodox bolgár püspökségre változott.

A szakirodalomban az előbb felsoroltakat az újabb kutatások ízekre szedték. A szerémvári vagy szerémségi görög püspökség előzetes meglétéről a források hallgatnak. Az ókori Sirmium valóban otthont adott püspökségnek, ám azt a népvándorlások hullámai elsodorták. A keleti és nyugati kereszténység XI. század végi közeledésének eredményeként azonnali és meghatározott intézkedést föltételezni Magyarországon – nem rendelkezik elégséges alappal. Maguk az idézett források pedig közelről sem olyan egyértelműek, amint azt a fentebb tárgyalt feltételezés különböző változatainak képviselői állították. Az arab utazó Idrísi 1154-es állítása Bács város görög tudósairól nem jelenthet görög egyházi testületet, s főként nem a latin egyház káptalani testületének megfelelő keleti változatot, ami a szerémvári püspökséget (amennyiben egyáltalán létezett!) tovább éllette volna. Kinnamosz pedig 1164-ben Mánuel császár Bács városába történt bevonulása kapcsán görögül éneklő egyháziakról tudósít, illetve arról, hogy a Szerémség metropolisza Bács, ahol az itteni nép főpapja lakik. Ennek az állításnak ugyanaz az értelme, mint a III. Béla nevéhez fűződő összegzés vonatkozó részének. Bizánc és a Magyar Királyság között a Száva alatti csatározások hosszú időszakra jellemzőek, és ennek hatásai a déli végeken erősebben érződtek, mint másutt, ám egyházi következményük nem volt. Mivel az elmúlt évtizedek történeti s ezen belül egyháztörténeti irodalma tovább görgette-fejlesztette ezt az alapokat nélkülöző okfejtést, sőt bizonyított tényként közölte, ezért mutatkozott szükségesnek a kérdés illetően ismertetése. Azt az ellenérvet pedig, hogy miként mehetett volna végbe görög nyelvű, rítusú, keleti egyházjogot alkalmazó, valamint latin nyelvű, rítusú, nyugati egyházjogi berendezkedésű intézmények egybeolvasztása, a keleti örökség latinizálása illetve fölszámolása, csak azért érdemes végezetül rögzíteni, mert az idézett szakirodalom ezt a nehézséget szóra sem méltatta.

Másfél évtizeddel az előbbi feltételezések útra bocsátása után egyházi körökben Bács püspöki székhelyének eredetét illetően újabb, időben még messzebbre visszamenő magyarázatok születtek, amelyek az ókorvégi Sirmium mint kiindulópont bevonásával a működési területe kapcsán igencsak vitatott Metód személyét, mintegy

tartópillérre építve merészen átívelnek a szentistváni időkig, feltételezve a folyamatossgot. Ennek az elképzelésnek a részletes cáfolata ugyancsak napvilágot látott.

A kalocsai érsekség miéértjére igyekezett választ adni az a nézet, amely Pécs esetében a „fekete magyarok” felé irányuló missziós jelleg hangsúlyozásával a Duna balpartján is valószínűnek tartotta a nevezett jelenséget. Pécs és Kalocsa két patrónusa, az „egyetlen szentség kettős olajága”, Péter és Pál, ami főntebb említésre került, ma már megfejthetetlen utalást hordoz, és túl messzire menő következtetések levonására elégtelen.

A legutóbbi években újabb magyarázat született Kalocsa-Bács szerepének vitathatatlan, XI. század végi felértékelődésére. Ha nem csak mostanság ismertté vált forrásokra támaszkodna, azt lehetne róla állítani, hogy a föltételezett békés, uniós törekvések ellentételezésként, mint Bizánc ellen irányuló latinositás, ugyancsak mozaikszerű adatok újmódi egybeillesztése volna. Azonban az érseki székhely délre áttételével – amely azonban nem jelenti az eredeti megszűntét – kapcsolatban figyelemre és a továbbiakban megfontolásra érdemes szempontokat tartalmaz.

Jóllehet néhány évtizede a magyar történészek előtt is ismert a keleti angolok históriája, azonban a forrás bizonytalansága (izlandi saga) és késői volta (XIV. század) miatt nem lett kritikai vizsgálódás tárgya. Negyedszázada viszont a laoni névtelen krónikája – amely a XIII. század elején íródott – ugyanezt a történetet részletekbe menően tartalmazza és a saga által is előadott eseményeket hitelesíti. Az elmúlt évtizedben több hazai történész is behatóan foglalkozott ezzel a témával. A keleti angolok története Hódító Vilmos (1066–1087) uralmával indult, akinek hatalomra jutása Angliából tisztes számú lovagot menekülésre kényszerített. A menekülés egész hajóhadon történt déli, majd a Földközi-tengeren keleti irányba. Konstantinápoly alatt kikötve, föltehetőleg VII. Mihály (1071–1078) császárnak kapóra jött a váratlan katonai segítség, mert a fővárost éppen pogányok (besenyők) ostromolták. A sikeres hadművelet eredményeként az angol lovagok egy csoportja a császári testőrök közé állt, míg többségük letelepedésre alkalmas területet kért Bizánc urától.

A császár a birodalom északi részén pogányoktól éppen elfoglalt vidéket bocsátott rendelkezésükre, feltétel gyanánt megszabván annak visszaszerzését. A keleti angolok sikerrel meghódították az új hazát, sőt több várost is alapítottak. Ezek után sor kerülhetett az egyházi élet megszervezésére, s ekkor a magyar egyházhoz fordultak segítségért. „A keleti angolok, nem akarván a görögök pátriárkájának alárendelődni, klerikusaikat püspökké szentelődés végett Magyarországra küldték, (mert) azok (ti. a magyarok) a római pápa joghatósága alatt vannak.” A keleti angolok ragaszkodása a latin kereszténységhez, ezen belül a latin rítushoz, egyszerre mutatja az egyházi hagyományhoz ragaszkodást és a nyugati kötődést, ami a függetlenség irányába megtett első lépésnek is fölfogható. Ez az Új-Anglia föltehetően az Al-Duna deltavidékéhez közel lehetett, amely *Paristrion* vagy *Moesia Inferior* névre hallgatott. Az új hon alapításának valószínűsíthető ideje I. Alexiosz császár (1081–1118) uralma kezdetén az 1083-as esztendő. A pogány besenyők a magyarok ellen ugyan Bizánc szövetségesei voltak, ám ha alkalom adódott, a birodalom ellen fordultak. Az angolok tőlük foglalták el az Al-Duna vidékét, de nem azért, hogy Konstantinápoly urának engedelmes alattvalói legyenek. Az adófizetést ugyanis megtagadták, s megtették az első lépéseket az önállósulás útján. Ezek közé tartozik a már említett kapcsolatfölvétel a magyar egyház azon részével, amely kellő tekintéllyel rendelkezett, valamint földrajzilag közel esett Új-Angliához. Az erdélyi, a bihari és a csanádi püspökségek a kalocsai érseki székhely alá tartoztak, s az érseknek – ha csak egyenesen nem hozzá fordultak az angol lovagok és klerikusok – a kérésről, mármint a püspökszentelésről feltétlenül tudomást kellett szereznie. Ilyen fontos, nemzetközi kapcsolatról Szent László szintén értesülhetett, s mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kalocsai érsekség számára délen, Bácsott az új, második – s az elsőnél ezidőtájt fontosabb – székhely létesüljön. Az esemény 1090 tájára valószínűsíthető, amikor Fábián, az első, magát Bácsról elnevező főpap elődjét, Dezsőt fölváltotta és működését megkezdte. Szent László egyházpolitikájába ez a megbízható forrásokon nyugvó föltételezés harmonikusan illeszkedik, valamint elégségesen indokolja, hogy a haza atlétája 1091

nyarán miért viselte a *rex Moesiae* címet. A király délvidéki politikája, amely először védekező, majd a fegyveres védekezés kényszerét megelőző, és kevésbé terjeszkedő jellegű volt, délnyugati irányban sikeresebbnek bizonyult, mint délkelet felé. Igaz, hogy 1091 nyarán az Al-Dunától délre eső, valaha *Moesia Superior* névre hallgató területet Sirmium és Belgrád várakkal együtt elfoglalta, s a terület címére Lászlónak a *Moesia Inferior* keltette reménybeli jogosultsága ezzel ténylegessé vált. Az angol lovagok néhány éven belül elfogadták a bizánci fennhatóságot politikai téren. További sorsukról a források hallgatnak s így nem tudni, valóban bekövetkezett-e náluk az egyébként nehezen elképzelhető rítusváltoztatás.

Szent László délvidéki egyházpolitikáját az 1054-es egyházszakadás egyenes következményének tartani és annak erőteljes latinizációs törekvést tulajdonítani azért tűnik túlzásnak, mert Kelet és Nyugat egyházainak igazi szétválása a hívek szemében a IV. kereszteshadjárat (1202–1204) szomorú következménye volt. A XI. század végén nyugati lovagok és bizánci katonák főpapjaik és világi uraik vezetésével nagy egyetértésben meneteltek a Szentföld felé, s amikor ott az iszlám fölötti győzelem után szembekerültek, nem rítusviták fordították egymás ellen a keletieket és a nyugatiakat, hanem a visszaszerzett területek fölötti marakodás. Ezért a Magyar Királyság déli-délkeleti részein élő, görög rítusú keresztények programszerű bekebelezése a latin egyházi szervezetbe inkább későbbi fejlemények visszavetítése, mintsem megalapozott feltevés. Ugyanakkor az is igaz, hogy a cezaropapizmustól átjárt bizánci egyház joggal válthatott ki főnntartást a fiatal keresztény Magyarország vezetői részéről, akik tudatában voltak az önálló egyház-szervezet jelentőségének, s ezért még magával a pápával is vitába szálltak, amint Szent László tette ezt VII. Gergellyel.

A második magyar érsekség, a kalocsai és bácsi kettős székhellyel rendelkező egyházmegye kezdeti történetének vitás pontjait áttekintve, biztos a Szent István királyra visszamenő alapítása rögtön, kezdetben, püspökségként. Ugyancsak az ő akaratából, vagy legalábbis megengedésével Asztrik első érsek buzgólkodása folytán lett érsekséggé néhány éven belül. Ezzel előállt az a sajátos

helyzet, hogy a magyar egyháznak két érseki tartománya lett, aminek jogosultságát indokolni látszik a térítés-egyházszervezés előbbre haladott volta Esztergom, visszamaradottabb jellege vagy némi késése Kalocsa esetében, s ez utóbbi területén a „fekete magyarok” nagyobb arányú jelenléte. A dél és délkelet határvidékének megerősítését szintén célozhatta az önálló egyháztartomány s annak helyszínen tartózkodó metropolitája, mert a Bizánci Birodalom terjeszkedésénél, vagyis Bulgária elfoglalásánál maga Szent István is segítőkezet nyújtott, és közvetlenül ismerhette a Keleti Császárság dinamikus politikáját, hadi erejét. A második székhely létrehozása Bácsott Szent László akaratából és tudtával történt. Ebben természetes indok – a déli határok miatt a központ legyen könnyebben elérhető – éppen úgy szerepet játszhatott, mint a Szerémség fölötti vita nyugvópontra jutása, Zágrábnak mint püspökségnek Kalocsa alá rendelése, s talán még a keleti angolok *Moesia* nevet viselő új hazája felől megnyilvánult egyházi kapcsolatteremtés, valamint Szent László politikai választ is sejtető címfelvétele. Arra viszont egyértelmű választ adni, hogy a fenti összetevők milyen arányban működtek a kettős székhelyű, székesegyházú, káptalanú, mégis egy védőszentű és egy érsekű, egységes egyházmegye létrejöttében, csak további feltételezésekkel lehetne, ami ismét tovább nehezítené a történelmi múlt hiteles megidézését. Az pedig tagadhatatlan tény, hogy Kalocsa érseki rangja a történelem későbbi menete során, meghatározott események kapcsán, területét túlszárnyaló jelentőséggel bizonyult nyereségnek.

A szentté avatások

Hat évvel László uralkodásának kezdete után a magyar egyház jelentős esemény-sorozathoz érkezett el. Hartvik győri püspök két év-tizeddel később, ám föltehetőleg elveszett, kortárs forrás alapján a következőket rögzítette:

„Negyvenöt év elmúltával, 1083-ban, midőn Isten immár meg akarta mutatni szentjének érdemeit, hogy általa kinyilváníthassa a

halandók számára irgalmának jótéteményeit, a római Szentszék rendelete szerint apostoli levélben szentül elhatározott, hogy emeltesse ki a sírból azok földi maradványai, akik elhintették Pannóniában a keresztény hit magvait, s azt igehirdetésük avagy rendeleteik útján Isten felé fordították.” Más források is közvetlenül vagy közvetett utalások alapján tudni vélnek a Szentszék közbejöttéről az 1083-as szentté avatások során. A kezdeményező László lehetett, ám minden bizonnyal a pápa, VII. Gergely tudtával és áldásával. A Nagy Legenda ekkorra már elkészült, s akár jóváhagyási alapul is szolgálhatott. Az invesztitúra-harcban László a pápa oldalán állt és tartotta magát a híres, VII. Gergely-féle *Dictatus papae* 21. pontjához, ami szerint „minden egyház fontosabb ügyét eléje (ti. a pápa elé) kell terjeszteni.” Különben is 998, vagyis az augsburgi püspök, Ulrik szentté avatása óta a pápák egyre gyakrabban beavatkoztak a kanonizációba és ez a törekvés a belső reformokért küzdő pápákkal, a csúcsponton VII. Gergellyel, fokozatosan erősödött.

Az első szentté avatás Nyitrán történt 1083. július 16–17-én, amikor a zoborhegyi remeték tetemeit fölemelték és a nyitrai Szent Emmerám-templom oltárára helyezték az őket megillető tisztelet végett. A következő hónapban, július 26-án ugyanezt tették a marosvári (csanádi) szentegyházban az 1053 óta ott nyugodó Gellérrtel. Zoerárd-András és Benedek szerzetesek, valamint Gellért püspök kultusza a hívek körében haláluk után késedelem nélkül kezdetét vette. Így volt ez István esetében is, mert Hartvik szerint István kőkoporsója mellett „az Úr sok éven át részesítette az ő érdemeire tekintve számtalan jótéteményben a sok szerencsétlenség sújtotta, hideglelés, búját-baját kikiáltó vagy ítélet terhét hordozó embert. Sűrűn hallották az éjszakában többen is az angyalok énekének hangjait, s a legfinomabb illat édessége gyakorta járta át a (székesfehérvári) templom falait.” István életállapota azonban, vagyis hogy uralkodó volt, inkább számított hátránynak, mint előnynek. VII. Gergely 1081-ben írásba adta – de nem véve igénybe a tévedhetetlenséget! –, hogy uralkodók nem juthatnak el az életszentség magaslatára. Két évvel később pedig ő maga hagyta jóvá az első koronás magyar királyról kialakult közvélekedést és engedélyezte a tisztele-

tét. Némi kitekintés segít annak megértésében, hogy VII. Gergely az investitúra-harc közepette és nem egyetemes érvénnyel vélekedett lesújtóan az uralkodókról, ugyanis léteztek a X–XI. században szentként tisztelt és szentté avatott királyok, királynék. Német részről I. Ottó császár anyja, Matilda (+968), II. Henrik (+1024) és felesége, Kunigunda (+1033) tartozott az égi családba. A cseheket Ludmilla (+921) képviselte, jóllehet férje, Borivoj, az első keresztény cseh herceg egyáltalán nem volt jámbor életű. Ludmilla unokája, Vencel (+935) nagyanyja és nem nagyapja nyomdokait követte azon a bizonyos keskeny úton. Feltűnő, hogy a csehekkel és magyarokkal egy idő tájt keresztény hitre tért lengyeleknél hiányzik a szent király, s nemhogy Mieskó, az első keresztény uralkodó, de még az őt megtérítő feleség, Dubrawka sem kapta meg az utókortól és az Egyháztól ezt a megbecsülést.

Először is mindez azt bizonyítja, hogy az egyházszerző uralkodók esetében az Egyház mindig megőrizte szuverén ítéletalkotását, éppen úgy, mint a többi szent kapcsán. A közép-európai kortárs környezet figyelembevételével segít István tényleges életszentségének értékelésében, és arra hívja föl a figyelmet, hogy István életében a természetfölötti mértékhez, az égi mércéhez történt igazodás olyan minőségi változást idézett elő, ami csakis a hiteles szentek sajátja. Ugyanis minden szent, s így István, a magyarok első koronás királyának személyisége is világosan felmutatja a Krisztusban történt átalakulást, aminek folyamán életében, tetteiben a bűn fokozatosan visszaszorult. Téves az az elképzelés, ami szerint István életszentségének kinyilvánítását, vagyis a szentté avatást csupán László politikai, legitimációs sakkhúzásának kell tekinteni. Igaz, hogy az 1083-as szentté avatás jótékony hatását László kamatoztathatta, de az okot és az okozatot nem lehet fölcserélni. István nem azért lett szent, mert László föltételezte, hogy uralkodására ez jótékony hatással lesz, hanem azért teremhetett István szentté avatása – és a többi négy kanonizáció – gyümölcsöket László hatalmának megszilárdításával, mert István tényleg szent volt.

Ennek előzménye bő két évtizedre ment vissza. A Székesfehérvárra 1061-ben egybehívott országos gyűlésről Béla uralkodása kap-

csán főntebb már szó esett. Az ott egybegyűlt pogány tömeg olyan-nyira megfélemlítette a királyi bazilika papságát, hogy azok a szent király tetemét a kőpadlózat alá rejtették, mumifikálódott jobb karját-kezét pedig különválasztották a testtől. Ezzel megkezdődött a Szent Jobb önálló élete, aminek során az ereklyéből idővel egy egész nép, a magyarság egyetemes szimbóluma lett.

A szentté avatást háromnapos böjt előzte meg, s ez 1083. augusztus 15-én kezdődött, ám hiába. A sírverem fedőlapját nem bírták fölemelni a szolgák. Karitász apáca üzenete alapján László szabadon bocsátotta a fogva tartott Salamon királyt, és a kőlapot augusztus 20-án eltávolíthatták, megkezdődhetett a tetem kiemelése, amely csonka volt, jobb karja-keze a királyi gyűrűvel együtt hiányzott. A gazdag bihari család leszármazottja, Merkur Szent István tetemének jobbját a trónviszályoktól, pogány lázadásoktól zavaros időben, az 1060-as évek során Székesfehérvárról elvitte a Berettyó folyó teraszának peremén álló, minden bizonnyal fagerendákból összerótt, kicsiny családi monostorba. Két évtizeddel ennek utána, amikor Szent István maradványait kiemelték a fehérvári bazilika-beli sírból, hiába keresték a jobbot meg a híres királyi gyűrűt, nem találták. Senki nem emlékezett arra, mi történt a holttest 1061-es áttemetésekor. A következő évben (1084) Szent László király országjárása során eljutott a Berettyó-parti monostorba, és Merkur egy angyal csodálatos közbelépésével magyarázta meg, miként került hozzá a drága ereklye. Nem tudni, hitte-e vagy nem a király a hallottakat, ám megbízta Álmos herceget, hogy a Szent Jobbnak méltóbb hajlékot emeltessen: kőmonostort és templomot. A benedeki regula szellemében élő szerzetesek a középkor folyamán itt őrizték az országalapító legbecsesebb emlékét, és a zarándokok az egész ország területéről érkeztek. Peres ügyekben a Szent Jobbra esküt tettek, és az apátság később, mint hiteleshely (vagyis közjegyzői feladatokat ellátó intézmény) erről oklevelet adott ki a kérelmezőknek.

A trónörökösként szerencsétlenül járt Imre szentté avatása a helyszínen történő és sokak által tapasztalható csodák késlekedése miatt csak november 5-én történt meg. Akkor végre megérkezett az égi bi-

zonyság jele, a sírból fölemelték Imre tetemét (*elevatio*), és díszes korporsóban átvitték (*translatio*) új, végleges nyugvóhelyére, a fehérvári bazilika valamelyik kápolnájába, amely ettől kezdve Szent Imre kultusza központjaként szolgált, közel az apja által állíttatott fehér márványból faragott trónushoz, és annak új sírjához.

Egyházkormányzás terén fontos rendelkezéseket hozott László, mert 1086-ban összeíratta a bakonybéli monostor minden vagyonát, majd 1093 táján a pannonhalmi apátság kincseit, paramentumait, kódexeit (mintegy 80!), birtokait, szolgáló népeit és a jószágállományát. Föltehetőleg a többi királyi apátságban is készültek hasonló lajstromokat tartalmazó oklevelek.

Az első monostori könyvtárak

„Valóban, az isteni tekintélyű Ó- és Újszövetségnek melyik lapja vagy melyik mondása nem a legbiztosabb irányítója az emberi életnek?” (Regula, LXXIII.) Miután Szent Benedek szerzeteseinek előírta a Szentírás olvasását, a regula utolsó fejezetében az idézett felkiáltással még egyszer szerzetesei figyelmébe ajánlotta az „Írások tanulmányozását”.

Az 1093 tájáról fönmaradt és már említett pannonhalmi összeírásban 80 könyv szerepel, ebből liturgikus rendeltetésű 43, s ezek között a legfontosabb a *Bibliotheca* névvel jelölt teljes Szentírás. A pécsváradai alapítólevél felsorolásában (jóllehet késői, de valószínűleg nem a könyvleltárt hamisították bele utólag) 35 könyvet említenek, és a két kötetes *Bibliotheca* áll az első helyen. Ezen kívül négy zoltároskönyv volt Pécsváradon, Pannonhalmán pedig *Psalterium gallicanum hebraicum et graecum*, ami valószínűleg három latin fordítás párhuzamos másolatát jelenti. Ebből a viszonylag kevés szentírási könyvből még nem szükségszerű azok csekély szerepére következtetni, mert a zsolozsma olvasmányait részben, a mise olvasmányait pedig teljes egészében a Szentírásból vették. Ezek elhangzottak az istentiszteletek során, és elmélkedési anyagul szolgáltak az egyéni jámborság számára. A középkorban az olvasás együt-

tal az olvasott szöveg kiejtését jelentette, legalábbis halkán. Következésképpen a mondatokat, amelyeket a szem látott, a fül egyúttal hallotta. A vizuális memóriát az auditív memória segítette. Az olvasás (*lectio*) és az elmélkedés (*meditatio*) egymástól elválaszthatatlanok voltak. A nagyböjt idejére pedig a regula kifejezetten előírta a szent olvasmányokat, és elsősorban a Szentírás jött számításba.

A szerzetesek a zsoltárokat kívülről tudták, s a Bibliát sem szűntek meg újra és újra elolvasni, átelmélkedni; ezért fejezték ki saját gondolataikat oly könnyedén a Szentírás szavaival, amire a magyar szentek legendái számos példával szolgálnak.

Nagy Szent Gergely munkái és a regula mellett a Szent Márton-monostorban megvolt Sulpicius Severus (420?) életrajza Szent Mártonról, valamint Sevillai Izidor (636) *Etymologiarum librije*, amit a középkori műveltség lexikonának lehet tekinteni. A VII. századi szerző az antik egyházi és világi tudásanyagot ebben mentette át a középkor számára. Amalarius liturgia-magyarozatáról még az alábbiakban szó esik. A liturgikus és a teológiai-patrisztikus irodalom mellett a könyvek harmadik csoportja az oktatást szolgálta. A két Donatus-féle latin nyelvtan szerényebb igényű, mint Priscianus grammatikája, amelyet Fulbert chartres-i püspök 1020 és 1022 között Bonipert pécsi püspök kifejezett kérésére hazánkba küldött. Az ókori szerzőket Cicero és Lucanus képviselte.

A Szent Márton-monostor könyvtára korának színvonalán állt és szerzetesei ekkor még valószínűleg nem túl népes számához viszonyítva elegendőnek mutatkozott. Érdekes lenne ismerni Szent Gellért könyveinek jegyzékét, és azt, hogy az általa fölhasznált szerzőket csak idézet-gyűjteményekből ismerte, vagy legtöbbet eredetiben olvasta?

Maradandóbb emlékei a szerzetesi kultúrának a kőből épült monostorok, templomok. Ámbár ez a maradandóság is viszonylagosnak tűnik, ha a XI. századi szekszárdi apátságából vagy az ugyancsak XI. századi visegrádi monostorból fennmaradt vállkő faragott indáit szemléli a XXI. századi olvasó. Pannonhalmára, Jákra, Lébényre, Deákira, Vértesszentkeresztre gondolva mégis fölbecsülhetetlenül gazdag ez az örökség.

László és a szerzetesek

A XI. század második legkiemelkedőbb királya, László a szerzetesek pártolása, monostorok alapítása terén is méltó párja Szent István-nak. Igaz, hogy száz évvel később a himnuszt, amely a haza bajnokának (*athleta patriae*) nevezi Szent Lászlót, nem szerzetes, hanem világi pap írta, aki föltehetően a váradi székesegyház klerikusai közé tartozott; de a szerzetesek is joggal magasztalhatták emlékét. A Szűz Mária tiszteletét hirdető, Nyitra megyei Kolos alapítása (1077) csak feltételesen köthető Lászlóhoz, mert késői és hamis oklevél tartalmazza ezt az adatot. A Szent Mihály arkangyal pártfogását élvező Bába monostora (1093) Tolnában cáfolhatatlanul az ő alapítása. Ez utóbbi helyen később a középkor folyamán olyannyira kedvelt Szent Vér-ereklyét őriztek, s emiatt igencsak látogatott zarándokhelynek számított. Azonban ennél is fontosabb, sőt országos jelentőségű szenthely, nemzeti szentély lett a váradi egyházmegye már említett legnevezetesebb apátsága, a Szűz Mária tiszteletére szentelt szentjobbai apátság.

Erdélyben Szent Benedek fiainak csak két monostoruk létesült, s mindkettő, ha távolabbról is, de kötődik Szent László személyéhez. A hagyomány szerint a meszesi apátságot Antiochiai Szent Margit tiszteletére II. Béla király atyja, Álmos herceg alapította még Szent László életében, vagy 1096–1106 között. Amennyiben ez a hagyomány a valóságot adta tovább az utókornak, úgy ahhoz sem férhet kétség, hogy itt is Szent Benedek reguláját követték, jóllehet a források az itt élő szerzetesi közösség rendi hovatartozásáról nem szólnak. A szentjobbai apátsághoz hasonlóan később ez is hiteleshelyként működött, a tatárjárás pusztítását túlélte, utolsó okleveles említése 1361-ből való.

A meszesi monostornál lényegesen fontosabb a Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori apátság, amelyet egy 1370 után 1268-i kelettel hamisított oklevél I. Béla (1060–1063) alapításának tart. Mivel a királyi alapítású monostorok szinte kivétel nélkül a XI. században keletkeztek, igen nagy a valószínűsége annak, hogy Kolozsmonostort tényleg a XI. században, sőt I. Béla idejében ala-

pították. Egy 1341-es oklevél Szent László király alapításának tüneti föl, talán azért, mert ő tovább gazdagította birtokadományokkal. A korai alapításra utal az is, hogy az erdélyi püspök, az illetékes főpásztor nem avatkozhatott a közösség életébe, például apátválasztáskor.

A somogyvári Szent Egyed-monostor alapítása – amelyről a Magyar Királyság és a Szentszék közötti, Horvátországgal kapcsolatos vita miatt, főntebb már szó esett – azért emelkedik ki a királyi alapítások sorából is, mert szerzetesei Franciaországból, Provence híres Saint Gilles-apátságából érkeztek. Saint Gilles féltékenyen őrködött függetlenségén, mégis elfogadta a Cluny híres apátja, Szent Hugó (1049–1109) által javasolt reformokat.

Szent László király 1091 nyarán Montecassino apátjához – már idézett – levelet intézett: „Tudd meg, hogy én Szent Egyed apátjának Magyarország földjén sok javadalmat adtam, ez legyen előtted példaképe eljövendő javadalmaknak, ha egyszer engem követeid által megkeresnél...”. A levél idézett sorai a somogyvári apátság alapítására vonatkoznak. A király ugyanis a somogyi földvárat és megfelelő birtokot ajánlott föl a provence-i Saint Gilles-monostornak. Maga az apát, Odilo jött el az alapításra. Teuzo pápai legátus is jelen volt. Mivel a Saint Gilles-i apátságot szoros szálak fűzték Szent Péter székéhez, a somogyvári apátság Szent Péter, Szent Pál és Szent Egyed tulajdona lett. A középkor általános fölfogása szerint egy monostor, templom igazi tulajdonosának nem a közösség számított, hanem maga a szent, a patrónus. A Szent Péternek följánlott apátságokat, így elsősorban Clunyt szoros szálak fűzték Szent Péter mindenkori utódához, a római pápához. Az apostolfeljedelmek, Péter és Pál patrónussága, védnöksége, valamint a pápai legátus jelenléte arról tanúskodnak, hogy Somogyvár az alapítástól kezdve nem csupán az alapító Saint Gilles-apátságon keresztül, hanem közvetlenül is kötődött Rómához. Az alapításkor kibocsátott oklevél nem maradt fönn, de Szent László határozott egyházpolitikája kiművelte azt a kellő egyensúlyt, ami az apátság királyi alapításának tényét és a külföldi kapcsolatokat egyaránt tartalmazta. E kapcsolatoknak is tulajdonítható, hogy Szent Egyed erek-

lyéje, valamint Szent László időleges itt nyugvása és az erre emlékeztető, véglegesen itt maradt valamely ereklyéje miatt nemzetközileg is ismert, számon tartott zarándokhelynek számított a hazai viszonylatban nagyméretű, 60 méter hosszú templom. A királyi egyházpolitika virágzó jövőt biztosított az új, főként francia származású szerzetesekből álló közösségnek, a közösség pedig hosszú időn keresztül hatékonyan segítette a francia-magyar kapcsolatokat. Emellett Szent László „szemrebbenés nélkül” visszautasította a II. Orbán pápa által elvárt hűbéri esküt.

A fentebb idézett levél a montecassinói apátsággal részben diplomáciai okok miatt igyekezett kiépíteni jó kapcsolatot, ám a király szándékaiba beleférhetett egy esetleges Montecassino általi alapítás is. Különösen, ha tudott arról, hogy már Szent István szeretett volna szerzeteseket hívni a Szent Benedek tekintélye miatt kiváltságos apátságból.

A szabolcsi zsinat

Szabolcs földvárában 1092. május 20-án László Szent István király példáját követve „országát valamennyi főpapjával, apáturával és minden előkelőivel, mind az egész papság és a nép jelenlétében zsinatot tartott és kánonok szerinti törvényeket hozott.” Ez az időben harmadik törvénykönyv viseli az I. számot. Negyvenkét törvénycikkelyt tartalmaz, amelyből negyven az egyházi élettel kapcsolatos, mindössze az utolsó kettő világi tartalmú, rendelkezvén a királyi bírászkodásról.

A papok, illetve püspökök házasságával foglalkoznak az első törvények (1–4.), s ebből fakad a szokványos következtetés, hogy csak VII. Gergely vezette volna be a latin egyházban a papi nőtlenséget, de a magyar egyháziak még a pápa kívánságának is sokáig ellenálltak. Ez a sommás megállapítás téves, mert a papi nőtlenség apostoli hagyományra megy vissza és a IV. század elejétől mindennél bizonyítható. A keleti egyházban a VII. századtól kezdve ezen változtattak és a szerpapok még nőülhettek, de csakis áldozó-

pappá szentelésük előtt. A püspöknek a keleti egyházjog szerint is nőtlennek kellett lennie. Valójában László király sem volt elutasító a papi nőtlenséget sürgető egyházi reformmal szemben, hanem a papoknak adott engedménnyel (mármint első és törvényes házasságuk ideiglenes megtartásával) kapcsolatban a pápára hagyatkozott, „amíg nekünk ebben az ügyben az apostoli szentatya tanácsot fog adni” – íratta a király. Ugyancsak négy cikkely (5., 6., 23., 24.) az egyházi vagyont védelmezi. Rendelkezni kellett a lerombolt vagy elpusztított templomok újjáépítéséről (7., 8.): „A lázadás (ti. 1061-es) miatt elpusztult vagy felégetett templomokat, a király parancsára, az illető egyház papjai állítsák vissza. Kelyheket és ruhákat a király költségén adjanak, könyvekről a püspök gondoskodjék. A régiség miatt elpusztult egyházakat a püspök építse újjá.” Lászlónak gondja volt arra, hogy az izmaelitának, magyarul böszőrménynek nevezett török etnikumú, iszlám vallású, főként kereskedelemmel foglalkozó alattvalók, ha egyszer fölvtették a keresztiséget, többé vissza ne térjenek Mohamed vallására. A zsidók nem vehettek feleségül keresztény nőt, nem tarthattak keresztény szolgát (10.). Kilenc cikkely foglalkozik a hitélettel (11–12., 14–16., 25–26., 31., 37–38.), vagyis előírja az ünnepek, böjtök megtartását, a vasárnapi misén történő részvételt, a templom mellé temetkezést. Kiemelkedően fontos az új magyar szentek ünnepeinek méltó módon történő megülvése: „Ezen a szent zsinaton a tiszteletre méltó László király elrendelte, s az összes jelenlevők helyeselték és szentesítették, hogy meg kell ünnepelni: Boldog István király előestéjét és Gellért vértanúét, amelyen szenvedett és három napot Szent Márton ünnepe alkalmával.” A zsinat büntette a házasságtörést (13., 20.), a nemi erőszakot (32.), az erkölcstelenséget és a kuzuzslást (34.), a pogány áldozatokat (22.), szabályozta a tizedszedést, intézkedett, hogy a hívek ne vándoroljanak templomtalan vidékekre (19.), s egyházi személyekkel kapcsolatban számos rendelkezést (17–18., 21., 28–29., 35–36., 39.) fogalmazott meg, köztük tanúk alkalmazását az istenítéletkor, lett légyen az, „akár vízzel, akár vassal”.

Egyházi társadalom

A törvények adta keretek biztosították a XI. század végi magyar társadalom békés fejlődését. A magyar egyház Szent László idejében újabb intézményekkel gazdagodott. A dóm-monostor visszafejlődött, mert a szerzetesek a székesegyházak mellől visszavonultak monostoraikba, a világi papok pedig székeskáptalanokba szerveződtek a székesegyházak mellett, mint például Gyulafehérvárott ebben az időben. Vagy társaskáptalanok létesültek, amelyek közül az egyiket László öccse, Lambert alapította Titelnél, a Tisza-torkolat közelében, a Szent Bölcsesség (*Sancta Sapientia*) patrociniummal, ami ugyan főként emlékeztet Konstantinápoly *Hagia Sophia* nevű főtemplomára, ám kezdettől latin rítusú világi papok működtek benne, s virrasztották az alapító örök álmát, mert a herceg ide temetkezett.

Bár a káptalan (*capitulum*) elnevezés később, II. Paschalis pápa (1099–1118) irataiban jelent meg, mégis ezek az intézmények László idejében terjedtek el. A székesegyházi papság, miután az eltartására szolgáló földvagyon elkülönült a székesegyházétól, anyagilag függetlenül, könnyebben szervezhette meg a maga életét úgy, hogy a hivatali kötelességnek (*officium*) és a lelkipásztorkodásnak egyaránt eleget tehessen. A székesegyház folyamatos, szabályszerű istentiszteleti életének végzése idővel a káptalan kötelessége lett, amelyet a prépost (*praepositus*) irányított. A székesegyházi iskolát az olvasókanonok (*lector*) vezette, a mindig énekelve végzett istentisztelet irányítása, betanítása az éneklőkanonok (*cantor*) dolga volt. Az őrkanonok (*custos*) a székesegyház javait (könyv-, levél-, kincstár, pecsét) vigyázta. A káptalan posztjai mellett ekkortájt megjelent a főesperesi illetve az esperesi tisztség. A főesperesi hivatal korai hazai alakulásáról a történészek véleménye máig megosztott. Szent István idejében az ispán mellett a pap (*presbyter*) volt jelen, mint egyházi személy. László uralkodása alatt az esperes (*archipresbyter*) jelent meg, aki a dékán (*decanus*) nevet is viselhette, mert leggyakrabban tíz plébániát fogott össze egy kerületbe. A Lászlót követő Kálmán korában tűnt fel a főesperes (*archidiaconus*), aki nagyobb kerülettel rendelkezett. Ez a tisztség valószínűleg már a lovagkirály idejében keletkezett, és en-

nek alapján az esperesek a „helyettes” kiegészítéssel viselték a nevét (*vicearchidiaconus*). Egy főesperes mindig a székesegyházban működött (*archidiaconus maior*), s az ő rangja nagyobbak számított, mint azoké a főespereseké, akik egy-egy nagyobb kerület élén álltak (*archidiaconi minores*). A főesperesek évente végiglátogatták a kerületeket, javadalmi, fegyelmi ügyekben intézkedtek, a papokat egybehívták, az egyházi ügyeket – amik rájuk is tartoztak – velük ezen a gyűlésen (*capitulum*) megbeszélték. A káptalan többi kanonokja némileg elkülönülve a méltóságot (*dignitas*) viselőktől – főként az istentisztelet végzésében és egy évszázad múltán, a XII. század végétől működő hiteleshely munkájában vesz részt. Élükön a dékán (*decanus*), későbbi, XIV. századi nevén a *magister canonicorum* állt. A káptalan tagjainak, valamint a kevésbé jelentős hivataloknak a száma idővel változott; a székesegyházi iskola növendékeinek bekapcsolása főként a kánoni órákban megtartott zsolozsma éneklésébe egyre nagyobb jelentőségűvé lett.

Az első századokban a káptalan tagjait az egyházmegye főpapja nevezte ki. A középkor második felében ezt a jogot majd egyre inkább a Szentszék gyakorolja. A beiktatás végzéséhez az érsek vagy püspök szigorúan ragaszkodott, ezzel is kifejezve a káptalan tagjainak főpásztoruktóli függőségét. Legfőbb jognak a főpapválasztás (*electio canonica*) számított. Ezt a káptalan – a király hallgatóságos egyetértésére alapozva a személyt illetően – gyakorolta. A kalocsai érsekségben a két káptalan, a Kalocsán és a Bácsón székelő testület együttesen, rendszerint Kalocsán tartotta az érsekválasztást. A káptalanok – mint minden egyházi intézmény – szorgalmasan gyűjtötték a kiváltságokat (*privilegia*) és a mentességeket (*immunitates*) a különféle vámok, adók tekintetében, egymással vállvetve vagy éppen vetélkedve; s ez az összegző megállapítás egyaránt érvényes a káptalanok birtokaira is, amelyek a fő megélhetési forrásnak számítottak.

A székeskáptalan (*capitulum cathedrale*) mellett az érsekség illetve püspökség területén társaskáptalan (*capitulum collegiatum*) is létesülhetett; amint erre példa a Péter király által alapított óbudai. Hasonló feladatokat látott el, társintézményei tagjainak életvitelét is követte.

Bács megyében – már szó esett róla –, a Tisza torkolata fölött, annak jobb partján, későbbi – ám hitelt érdemlő forrás szerint! – Szent László király öccse, Lambert herceg alapította a titeli Szent Bölcseségről (*Sancta Sapientia Dei*) nevezett társaskáptalant, ahová az alapító jogán 1095 táján temetkezett. Az alapításban és a bőkezű birtokadományokban nyilvánvalóan bátyja, a király támogatását is élvezte. Az egyházi intézményekkel történt gazdagodás a hitélet gyarapodását szolgálta.

László, ha azt helyénvalónak tartotta, szembeszegült IV. Henrik császárral, ami egyúttal a törvényes pápa, II. Orbán melletti fölzárkózásnak számított. Ez történt 1094-ben, amikor Henrik elűzött felesége, az orosz Praxedis számára menedéket nyújtott, majd továbbment Kijevbe. Ebben a vezető nagyhatalommal történt külpolitikai összeütközésben is úgy jelent meg, mint a lovagi eszménykép tökéletes megtestesülése. Amikor 1095 nyarán a cseh hadjáratra indult, az 1192 táján írt életrajza szerint útközben „váratlan betegség döntötte le lábáról, testi ereje már-már elhagyta: összehívta az ország főembereit, s bejelentette, hogy testi feloszlása közeleg. Ezt hallván, az oly kegyes király halálán jajveszékélő tömeg sírása az egekig hatolt. De a király magához vette az oltáriszentséget, amelyben híven hitt, amelyet egész szívével szeretett, s amelyet az erények teljességével keresett, boldogan tért meg az Úrhoz.”

Szent László a váradi székesegyházat temetési templomának szánta. Mégis, először a somogyvári apátságban temették el, majd innen tetemét 1113 után – akaratához híven – átvitték Váradra, véglegesnek szánt s azzá lett nyugvóhelyére.